

CSORDÁS LÁSZLÓ
Árok és palló

Irodalmi élet és viszonylagosság Kárpátalján

Mióta a kárpátaljai magyar irodalom problémájáról a rendszerezés igényével gondolkodom, gyakran beszülök az értékrendek és -rendszerek viszonylagosságával. Nemcsak abban az értelemben, hogy a mérvadónak tekintett regionális értelmezői közösségek, körök (vagy fogalmazzak kevésbé nagyvonalúan: értelmezők) által kiemelt és megőrzésre érdemesnek gondolt szövegek esetenként teljesen értéktelennek tűnnek a másik szemléleti irányvonal képviselőinek szemében. De abban is, hogy ami a kárpátaljai magyar irodalom – mint feltételezett és valamilyen módon ma is körülhatárolható entitás – öntudata számára lényeges, kiemelkedő, irodalomtörténetileg is fontos fordulópontot jelez, az mondjuk Budapestről, Kolozsvárról, Pozsonyból vagy Újvidékről nézve nemcsak hogy idejétmúlnak, megmosolyogtató ócskaságnak, anakronisztikus jelenségnek tűnhet, hanem egyszerűen csak provinciális érvényűnek.

A gyakorlatban a határok átlépése ugyanis nem mindig olyan egyszerű, mint amilyennek első pillantásra tűnik: vannak ma is szép számmal olyan szövegek és jelenségek, amelyek csak egy szűk közösség számára jelentenek értéket, és vannak, amelyeket minden további nélkül képes integrálni (persze rendszerint saját szempontjai szerint) valamilyen értelmezői közösség, amelynek – legalábbis gyakran ezt tapasztalom – nem mindig vannak alapos ismeretei a sajátjától többször radikálisan eltérő regionális értékrendszerekről. Persze lehet amellet érvelni, hogy a XXI. században ilyen problémák felvetése már eleve a provincializmus gyanúját vonja maga után. Számomra viszont nem egyértelmű, hogy a regionális értéktudat és a provincializmus összemosása, majd ideológiai alapú elutasítása – amelyre egészen sok példát találhatunk a rendszerváltás utáni értekezésekben és a fel-feléledő vitákban – eleve olyan értékrendszer és szemléleti mód érvényesülését idézné elő, amely a jelenleginél minden szempontból kielégítőbb, hitelesebb vagy korszerűbb lenne. A – jobb szó híján nevezzük csak így – sajátosság teljes feladása vajon együtt jár-

na-e az egységesülés vágyott lehetőségével? Mindenképp érvénytelenítendő-e a regionális kánon, mielőtt egységes – egyetemes, összmagyar – irodalomban kezdünk el gondolkodni? Párbeszédbe lépnek-e a részek, ha a közöttük lévő értékbeli és szemléleti különbségeket pusztán sztereotípiák bűvkörében maradvak próbáljuk meg kiegyenlíteni?

Ehhez hasonló, meglehetősen sarkosan megfogalmazott kérdések jutnak eszembe, valahányszor egy-egy tematikus beszélgetésre, vitára, fórumra készülök fel. Mindig eljutok egy bizonyos pontig, egy volta-képpen paradoxonig, amelyet alighanem Elek Tibor fogalmazott meg a legtalálóbban még évekkkel ezelőtt: „Természetesen nincs határon túli magyar irodalom, miközben látjuk, hogy van.” Ezen viszont mindeidáig nem tudtam túllépni. Úgy tűnik, mintha ebből a körből egyszerűen nem lenne kiút – legalábbis Kárpátalja vonatkozásában. Mert hiába hangzottak el a rendszerváltástól egészen napjainkig a szebbnél szebb deklarációk, a tapasztalat még mindig azt mutatja, hogy az átjárás ebből a régióból bizony nem könnyen valósulhat meg objektív és szubjektív, irodalmi és kevésbé irodalmi okok sokasága miatt. De még mielőtt akaratlanul is belekeverednék egy könnyen fel nem oldható terminológiai vagy létbölcseleti vitába, elkerülendő a zsákutcákat, inkább a kortárs irodalmi élet mindennapi tapasztalataiból mutatnék be néhány jelenséget, amelyek a határátkelések lehetőségének megteremtése és fenntartása miatt érdemelnek első-sorban szót.

Mióta megalakult és működik a kárpátaljai Kovács Vilmos Irodalmi Társaság (KVIT), végre intézményi keretek között, szervezeten is kifejthetik tevékenységüket a legfiatalabb nemzedék tagjai, amelyhez én is tartozom. Nem volt könnyű azonban eljutni a generációs önmeghatározásig és a saját szerep megtalálásáig. Az időben előttünk járó „kvázi-nemzedék”, a mai késő harmincasok-negyvenesek korosztálya ugyanis jószerivel adós maradt a jelentősnek számító művek megírásával (két kivétel azért említhető az utóbbi évekből: Bakos Kiss Károly, akinek elhallgatása előtt komoly érdemei voltak a helyi líra korszerűsítésében, és Brenzovics Marianna, akinek művei új lehetőségek sorát tárták fel a prózában). 2010-ben, kezdő kritikusként éppen a Magyar Napló hasábjain fejttem ki véleményem e „kvázi-nemzedéssel” kapcsolatban, ma már számomra is meglepőnek tűnő magabiztossággal és naiv optimizmussal: „Bízvást mondhatom: a jelek arra engednek következtetni,

A szerző az esszé megírása során a Nemzeti Kulturális Alap 2017-es alkotói ösztöndíjában részesült.

hogy a helyi színezet felvállalásával – a provincializmuson felülemelkedve – értékes és az egyetemes magyar irodalom által integrálható alkotások születnek, illetve fognak születni az elkövetkező években Kárpátalján.” Ha most vállalkoznék ilyen jellegű összegzés megírására, egészen másképp, sokkal finomabban fogalmaznék. Nemcsak azért, mert azóta gyökeresen megváltoztak a kultúra, ezen belül pedig a magyar irodalom feltételei és lehetőségei Kárpátalján (az ukrainai válságtól és elvándorlástól kezdve az anyanyelvi jogokat jelentősen szűkítő oktatási törvényig terjedően), hanem mert időközben beláttam: az irodalmárnak nem a jövőmondás a feladata. De hogy milyen megoldatlan problémákat és súlyos hiányokat jelent e régióban az éppen előttünk járó írók, költők nemzedéki körvonalazatlansága és szervezetlensége, a végül meg nem írt művek sora, arról több tanulmányomban és kritikámban értekeztem azóta. Ezúttal csupán azt a nyilvánvaló érvet hangsúlyoznám, mert ez még mindig nem eléggé egyértelmű Kárpátalján, hogy az irodalomban, járuljon hozzá bármilyen jelző, a minőségi szövegeket semmi más nem helyettesítheti. A szakmai elmélyülés és a hagyománnyal való mély számot vetés helyett igen kevés a kisebbségi sors-helyzet publicisztikai hevületű, sematikus felpanaszlása, ahogy a valódi, értékes és érvényes szövegek helyett szintén kevésnek bizonyul az irodalmi pletyka vagy a mítoszgyártás.

Ezt felismerve jutott el a legfiatalabb nemzedék oda, hogy saját önmeghatározásához vissza kell nyúlnia egészen az alapokig, és meg kell vizsgálnia: mi az, ami ma is továbbvihető, értékes a regionális irodalmi hagyományban. Ezzel párhuzamosan szintén tudatosítania kellett, hogy a könnyen magába zárkózó helyi kultúrának szüksége van a kívülről jövő impulzusokra, a megmerevedett értékrendek felülvizsgálatához és az újabbak kialakításához pedig a más nézőpontból, egészen más előfeltevésekből érkező bírálatokra. A KVIT éppen ezért olyan alapokra igyekszik helyezni az irodalmi életet, amelyeken a saját regionális irodalmi öntudat folyamatosan ki van téve a tőle eltérő perspektívák, preconcepciók és viták kockázatának. Arról, hogy ez miként működik a gyakorlatban, két rendezvénysorozatot említenék példaként és közös tapasztalatként.

2017-ben két, szemléletében több ponton rokonítható, de más-más célt szem előtt tartó sorozatot sikerült beindítani a Fiatal Írók Szövetsége, illetve a Magyar Írószövetség segítségével és a KVIT társszervezésével.

Az Ungvári Nemzeti Egyetem Ukrán–Magyar Oktatási–Tudományos Intézetében lassan rendszeressé váló *Részek és párbeszéd*ek a fiatal magyarországi szerzők Kárpátaljára látogatását segíti elő, míg a Budapesten, az Írószövetség székházában zajló *Rész-e még?* elnevezésű sorozat a kárpátaljai pályakezdő fiataloknak biztosít bemutatkozási lehetőséget a magyar fővárosban. Mivel mindkét sorozatban moderátorként, tehát egyfajta közvetítőként veszek részt, ezért egyszerre láthatom egy kicsit kívülről és belülről mind a meghívott vendégek, mind pedig a közönség részéről érkező reakciókat és sajátos reflexeket. A beszélgetéssorozat legfontosabb tapasztalata számomra az, hogy részese lehetek annak a pillanatnak, amikor a vendég rádöbben: az új, az idegen és nem feltétlenül barátságos környezetben egyszerűen nem vagy nem úgy működnek a máskor egyértelműnek tűnő utalások, célzások, mert a közönség nem vevő arra, nem feltétlenül befogadja annak, ami az otthoni/otthonos környezetben bizonyára telitalálatnak minősülne. Amikor egy pillanatra megjelenik a vendég arcán a bizonytalanság és döbbenet, amikor felismeri, hogy az univerzálisnak hitt szempont vagy nézőpont valójában mennyire korlátozott vagy viszonylagos, akkor kezdődik meg a valódi párbeszéd a részek között. A kötöttnek tűnő sztereotípiák ilyenkor mozdulnak az eloldódás irányába, és az árok, amely a régiók között tátong a mai irodalmi életben, ha nem is temetődik be, de föltötte már megjelenik egy palló, amelyen át lehet vgre kelni.

De – azt hiszem – nemcsak ennek a fiatal kárpátaljai nemzedéknek, hanem a kortárs összmagyar irodalomnak is alapvető érdeke, hogy rendszeres, nívós irodalmi élet alakuljon ki Kárpátalján. Hiszen így talán elkerülhetővé válik a mostani pályakezdő fiatalok számára két csapda, amely folyamatosan újratermeli a frusztrációt, és amely ott leselkedik e régió valamennyi letérőjén, mellékutcáján: mégpedig a gyakran képzetlen, az irodalomról lényegében csak sémákban gondolkodni képes helyi olvasókhöz alkalmazkodó provinciális szemlélet eluralkodása, valamint a történelem során már nem először politikai hátszéllel fölerősített epigonizmus előretörése.

Úgy vélem, ha sikerül ezekről a problémákról nyíltan és őszintén beszélni, vitatkozni, akkor van esélye a minőségi magyar irodalomnak Kárpátalján. Ha nem, akkor maradnak továbbra is a pletykák, a mítoszok, a szép deklarációk és a kínosan mosolygó arcok.